

КОНЦЕПЦИИ И ИНСТРУМЕНТАРИУМ ЗА БЮДЖЕТЕН КОНТРОЛ НА ПРЕДПРИЯТИЕТО В БЪЛГАРСКАТА НАУЧНА ЛИТЕРАТУРА: ЕДИН ПРЕГЛЕД

Румен Домбашов
rdombashov@unwe.bg

**УНСС, катедра “Управление”,
София, Студентски град “Христо Ботев”
БЪЛГАРИЯ**

Ключови думи: *бюджетен контрол, методи, подходи, концепции.*

Резюме: *Съвременните предприятия оперират в нов вид икономическа среда, която налага приложението на разнообразни управленски методи и техники, свързани с управленските функции „планиране“ и „контрол“. Вследствие на световната икономическа криза през последните години възникна необходимост от намаляване на разходите, което провокира научната мисъл да преразгледа концепциите и инструментариума за бюджетен контрол. В тази връзка, настоящият доклад има за цел да направи преглед на прилаганите концепции, инструменти, методи и подходи в бюджетния контролен процес на предприятието. Докладът съдържа систематичен преглед на българската научна литература, индексирана в базата данни Google Scholar, за периода до май 2023 година. Прегледът е проведен в три етапа: разработване на протокол за търсене, провеждане на търсенето и отчитане на резултатите. В методологическо отношение е използван систематичен подход, базиран на осем научни публикации по темата на изследването. Резултатите показват, че българските автори препоръчват количествените методи и подходи за бюджетен контрол. Други автори разглеждат контролинга като атрактивна и успешна концепция за бюджетен контрол. Един съвременен инструмент е и балансираната карта за оценка. Дискутирани и анализирани са резултатите, като са дадени и някои препоръки за бъдещи изследвания. По мнение на автора, тази разработка може да се разглежда като ориентир за състоянието на българската научна литература по темата на изследването.*

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Световната икономическа криза и промените, които настъпиха през последните години, наложиха ново отношение към бюджетния контрол и го превърнаха в една от водещите функции на управлението. Предназначението на бюджетния контрол е да осигури реализацията и актуализацията на целевата функция на управляваната система на основата на принципа на обратната връзка [1]. Ефективността на бюджетния контрол зависи от достоверността на информацията от счетоводните отчети, измеримостта на резултатите от дейността, организационната структура и

стратегическите цели и приоритети. Актуалността на темата произтича от това, че световната икономическа криза през последните години провокира научната мисъл да преразгледа познатите концепции и инструментариум за бюджетен контрол. Освен това, съвременните технологии и производствени процеси доведоха до нови изисквания към управленския контрол в предприятията.

Настоящият доклад има за цел да направи преглед на прилаганите концепции, инструменти, методи и подходи в бюджетния контролен процес на предприятието. Прегледът се отнася за българската научна литература, индексирана в базата данни Google Scholar до края на май 2023 година. В методологическо отношение прегледът използва систематичен подход, базиран на осем научни публикации по темата на изследването.

Формулиран е следният изследователски въпрос (ИВ):

ИВ: Какви концепции, инструменти, методи и подходи са известни в българската научна литература, свързани с управленската функция “бюджетен контрол” на предприятието?

Докладът е разработен в три части. В първата част е описана методологията на прегледа. Във втората част са представени резултатите от прегледа. В нея е даден и отговор на поставения изследователски въпрос. Третата част обхваща дискусия по изследваната тема. В заключителната част на доклада е направено предложение прегледът на литературата да се разшири върху други научни бази данни, както и върху неиндексирания научна литература.

2. МЕТОДОЛОГИЯ НА ПРЕГЛЕДА

Прегледът на научната литература е представен на фиг.1 и има систематичен характер. Проведен е на три етапа съгласно препоръките на Moher et al. [2] и Недялков [3] за този вид преглед на литературата:

- ◆ Разработване на протокол за търсене;
- ◆ Провеждане на търсенето;
- ◆ Отчитане на резултатите.

2.1. Етап „Разработване на протокол за търсене“

Протоколът за търсене, използван в настоящия доклад, е представен на фиг. 1.

<i>Необходимост от преглед на литературата</i>
Целта на настоящия доклад е да извърши преглед на прилаганите концепции, инструменти, методи и подходи в бюджетния контролен процес на предприятието чрез провеждане на систематичен преглед на българската научна литература, индексирана в научната база данни Google Scholar.
<i>Изследователски въпроси (RQ)</i>
Какви концепции, инструменти, методи и подходи са известни в българската научна литература, свързани с управленската функция “бюджетен контрол” на предприятието?
<i>Източници на търсене</i>
Google Scholar
<i>Фраза за търсене</i>
с всички думи: предприя*, контрол с точната фраза: бюджетен/бюджетния/бюджетният с поне една от думите: инстр*, метод*, подход*, техн*
<i>Стратегия за търсене</i>
полета: "със всички думи", "където и да е в източника" период: 31-05-2023г.
<i>Критерии на търсене</i>
Източници, съдържащи фразите за търсене; Видове документи: всички източници; Език: български.
<i>Критерии за изключване</i>
Източници, които: 1) не са свързани с темата на настоящия преглед; 2) са извън целта на настоящия преглед;
<i>Критерии за качество</i>
Източници с отворен достъп.

Фиг. 1. Протокол за преглед на научната литература

2.2. Етап „Провеждане на търсенето“

Като резултат от дейността „първоначално търсене“ бяха открити 680 записа (научни публикации). По критерия „без думите“ са изключени 526 записа. Останалите записи са прегледани по заглавие и резюме в едноименната втора дейност и поради липса на връзка с темата са допълнително отстранени 129 записа. След прегледа им по съдържание са изключени 13 записа, които са извън целта на доклада. В дейността „преглед за допустимост“ са отстранени 4 записа с липсващ пълен текст. В заключителната дейност наборът от използвани източници беше сведен до 8 източника.

2.3. Етап “Отчитане на резултатите”

Резултатите от проведения преглед са представени на фиг. 2. Разделени са на три групи - концепции, инструменти, методи и подходи.

1	Концепции	[4],[6]
2	Инструменти и методи	[7],[8],[14]
3	Подходи	[9],[10],[13]

Фиг. 2. Концепции и инструментариум за бюджетен контрол в българската научна литература

3. РЕЗУЛТАТИ

Резултатите от проведения систематичен преглед на българската научна литература относно прилаганите концепции и инструментариум за бюджетен контрол са следните:

- ◆ Концепции за бюджетен контрол се прилагат от два източника: [4],[6];
- ◆ Инструменти и методи за бюджетен контрол се откриват в три източника: [7],[8],[14];
- ◆ Три източника използват количествени подходи: [9],[10],[13];

През последните години като успешна концепция за бюджетен контрол придобива популярност контролингът. Това е концепция за целево-адаптивно управление и система за информационно-аналитично и методическо осигуряване на ръководството при реализация на управленската функция „контрол“ [4]. Повечето автори в областта на контролинга посочват като главна причина за появата му ориентацията на предприятията към информационните технологии [5], което води до осъвременяване на административно-производствените процеси [6].

Балансираната карта за оценка (БКО) се посочва в научната литература като един от най-ефективните инструменти за управленски контрол, в т.ч. и за бюджетен контрол. В основата на БКО е идеята за формиране на иновационна система за измерване на дейността на предприятието [7]. БКО е инструмент за управление и контрол, който се прилага в условията на висока променливост и неопределеност на средата, каквато е настоящата конюктура.

Резултатите от прегледа показват, че българските автори препоръчват приложението на количествените методи и подходи за бюджетен контрол на предприятието. Една от новите тенденции в управленската теория и практика е ориентацията към съвременни математически инструменти от теорията на размитите множества (размити множества и размити числа) [8].

Някои автори предлагат процесният подход, който позволява да се дефинира и внедри система от показатели и критерии за оценяване на ефективността на всеки етап от управленския цикъл. Тази система съдържа четири вида показатели, в т.ч. за

измерване на резултатите от хода на процесите и на организацията като цяло, за ефективност на процесите и на организацията като цяло, за продуктите и производствените процеси в организацията и за удовлетвореността на клиентите от дейността на фирмата [9].

Друг съвременен подход е безбюджетното управление (Beyond budget) [10]. Rickards обобщава следните ключови принципи, на които се базира това управление: съсредоточаване на процеса по планиране и контрол върху избрани непарични индикатори, прилагане на външни, повишаващи производителността критерии за контрол на приходите и разходите, базирани на преките конкуренти, формулиране на контролна система около постигнатите резултати на изхода, а не на входа [11].

Движещи фактори за обновяването, надграждането на системите за бизнес управление са облачните услуги, семантичните модели за анализ на данни и не на последно място по важност – развитието и разпространението на системите за бизнес анализи [12]. За подпомагане на авангардните аналитични инструменти е необходимо да се внедри интегрираното мислене в процеса на бюджетен контрол. Одиторите трябва да са в състояние да обработват освен структурирана информация и неструктурирана такава. Те трябва да работят с нови дигитални технологични средства, които да им позволят да осъществяват ефективен контрол [13].

4. ДИСКУСИЯ

Съвременната неопределена и динамична среда налага използването на качествено нови подходи за бюджетен контрол на предприятията. Такъв съвременен инструмент е БКО. Ефектите, получени като резултат от приложението на БКО, могат да бъдат разгледани в няколко аспекта: възможност да се оптимизират организационните процеси, като се минимизират констатираните негативни тенденции; потенциалът на БКО да консолидира и надстрои други прилагани модели като ERP, MRP и др.; ефектът, възпроизведен върху човешкия фактор. БКО е практическият инструмент за управление и контрол, помагаш организациите да реализират своята бизнес стратегия. БКО се определя като един от най-ефективните съвременни инструменти за управленски контрол [7]. Този инструмент обогатява инструментариума на управлението и контрола, като акцентира върху стратегическите аспекти, преосмисля тяхната ефективност и провокира усъвършенстването им [14].

Контролингът се утвърждава като съвременна и успешна концепция за бюджетен контрол. Тази концепция изисква прецизно функциониране на системите за планиране, контрол, анализ и мониторинг на цялостната дейност на предприятието. Ориентирана е преди всичко към поддържане и координиране на процесите в предприятието при реализацията на управленските решения [15]. Очаква се развитието на контролинга и внедряването му в предприятието да „погълне“ вътрешния контрол и одит в бъдеще [13].

Някои автори считат, че традиционният бюджетен контрол е скъп и отнема време. Те предлагат безбюджетното управление, като подход, използващ бенчмаркинг за измерване на относителната ефективност, който да отключи иновационния потенциал на бизнеса [11].

Препоръките за бъдещи изследвания по темата на този доклад са за разширяване на протокла за преглед към други източници за търсене. В този контекст, прегледът на литературата би могъл да се проведе за неиндексирания научна литература и за научните бази данни Web of Science и Scopus.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Световната икономическа криза и промените, които настъпиха през последните години, наложиха ново отношение към бюджетния контрол и го превърнаха в една от водещите функции на управлението.

В настоящия доклад е извършен преглед на прилаганите концепции, инструменти, методи и подходи в бюджетния контролен процес на предприятието. Направен е систематичен преглед на българската научна литература, индексирани в базата данни Google Scholar до май 2023 година. В методологическо отношение е приложен систематичен подход, базиран на осем научни публикации по темата на изследването. Прегледът е реализиран на три етапа: разработване на протокол за търсене, провеждане на търсенето и отчитане на резултатите. Резултатите показват, че българските автори препоръчват количествените методи и подходи за бюджетен контрол. Някои автори разглеждат контролинга като атрактивна и успешна концепция за бюджетен контрол. Един съвременен инструмент е балансираната карта за оценка. Дискутирани и анализирани са резултатите, като са дадени и някои препоръки за бъдещи изследвания.

Приносът на доклада е от теоретично естество. Изведени и анализирани са някои концепции, инструменти, методи и подходи в бюджетния контролен процес, които могат да послужат като основа за бъдещи разработки по изследваната тематика. Посочени са и препоръки за бъдещи изследвания.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Терзиев, В., Стоянов, Е., Управленският контрол като ефективен инструмент в изпълнението на социалната програма, като продукт на социалното програмиране, SSRN Electronic Journal V 9, 2015.
- [2] Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G., Altman, D., Antes, G., & Clark, J., Preferred reporting items for systematic reviews and meta_ analyses: the PRISMA statement (Chinese edition), Journal of Chinese Integrative Medicine, 7(9), 2009.
- [3] Недялков, А., Качество на услугите: Контент-анализ на заглавията в българските периодични заглавия, Научни трудове на Русенския университет, том.50, сер 5.1., Русе, 2011.
- [4] Кирова, М., Система за оперативен контролинг в застрахователно дружество - структура и особености, Диалог, (1), Свищов, 2008.
- [5] Ангелова-Станимирова, А., Някои съвременни възгледи за контролинга, Научни трудове, Том 62, серия 5.3., Икономика и мениджмънт, Русе, 2023.
- [6] Петкова, С., Стратева, И., Определяне на стратегическите връзки по дейности като ключов подход в контролинга, Годишник на Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, т. XLI (2), Бургас, 2012.
- [7] Стоянов, Е., Ключови проблеми на българския бизнес при реализацията на контролни модели, Списания „Управление и образование“, т. IX (1), Бургас, 2013.
- [8] Ламбовска, М., Модел за определяне на бюджетните отклонения в организацията в неопределена среда, Икономически алтернативи, том.3, УНСС, София, 2005.
- [9] Борисов, Б., Парашкевова, Е., Разработване на система от процедури за осигуряване качеството на плановете процеси в бизнес организациите (организационно-технологичен аспект), Алманах научни изследвания, (13), Свищов, 2010.
- [10] Димитрова, Р., Бюджетирането като инструмент за финансово планиране на предприятието, Годишник „Икономика и бизнес“, (1), НБУ, София, 2018.
- [11] Rickards, R., Beyond budgeting: boon or boondoggle? Investment Management and

Financial Innovations, (3), 2006.

[12] Бонева, М., Новости в управленските информационни системи, Научни трудове на Русенския университет, том.51, сер 5.1., Русе, 2012.

[13] Илиев, П., Дигитализация в бизнеса и контрола, Годишник „Икономика и бизнес“, (1), НБУ, София, 2019.

[14] Терзиев, В., Стоянов, Е., Георгиев, М., Балансирана карта за оценка като инструмент за стратегическо управление и контрол, Юбилейна научна конференция на тема: „Съвременни тенденции в авиационното обучение“, Долна митрополия, 2017.

[15] Куртева, Г., Специфика и значимост на длъжността „Контролер“ в съвременното предприятие, Годишник на Бургаския свободен университет, (2), Бургас, 2019.

CONCEPTS AND TOOLS FOR BUDGETARY CONTROL OF THE COMPANY IN THE BULGARIAN SCIENTIFIC LITERATURE: A REVIEW

Rumen Dombashov

rdombashov@unwe.bg

*University of National and World Economy,
Department “Management”
Sofia, Students’ town “Hristo Botev”
BULGARIA*

Key words: *enterprise, budgetary control, problems*

Abstract: *Modern enterprises operate in a new type of economic environment that requires the application of a variety of management methods and techniques related to the management functions "planning" and "control". As a result of the global economic crisis in recent years, there was a need to reduce costs, which provoked scientific thought to review the concepts and tools of budget control. In this regard, this report aims to review the applied concepts, tools, methods and approaches in the budgetary control process of the enterprise. The report contains a systematic review of the Bulgarian scientific literature, indexed in the Google Scholar database, for the period until May 2023. The review was conducted in three stages: developing a search protocol, conducting the search and reporting the results. Methodologically, a systematic approach was used, based on nine scientific publications on the subject of the study. The results show that the Bulgarian authors recommend quantitative methods and approaches for budget control. Other authors consider controlling as an attractive and successful concept for budgetary control. A modern tool is the balanced scorecard. The results are discussed and analyzed, and some recommendations for future research are given. In the opinion of the author, this development can be considered as a reference for the state of the Bulgarian scientific literature on the subject of the study.*